

kokerska åt dem. Ofta var jag tvungen att baka bullar och sockerkaka hemma." Stålnacke förlorade arbetet när produktionen i Leveäniemigruvan stoppades 1983 och hon uttrycker en sorg över gruvindustrins nedgång. Detta gäller även andra förf. och Folke Persson ställer frågan om "tekniken dödade Grängesgruvan"?

Vi gav järnet är ett viktigt dokument, eftersom det representerar en speciell form av historieskrivning. Genom berättelser på mikronivå får läsaren kunskap om hur den tekniska utvecklingen och rationaliseringar inverkat på individen. Det är människan och hennes erfarenheter som står i fokus. Dessutom handlar boken om mycket mer än gruvarbete. Det är berättelser om ett samhälle i förändring, där utvecklingen speglas genom individuella livsöden. Hur boendeförhållanden, skola, lagstiftning, konjunkturen etc. förändras är direkt och/eller indirekt närvarande i artiklarna.

Läser man *Vi gav järnet* med en etnologisk blick skulle antologin kunna användas som ett argument i den vetenskapsteoretiska diskussion som präglat etnologisk/antropologisk forskning en tid och som handlar om representation, textens auktoritet och maktutövning. Kritik har riktats mot monografiska skildringar där förf. självsvåldigt hanterar andra människors liv och berättelser för egna syften. I det perspektivet skulle *Vi gav järnet* kunna ses som en motvikt. Här är det "de andras" egna berättelser som står i centrum. Det är gruvarbetarna själva som återger sina erfarenheter, som berättar sina liv. Men samtidigt saknar man som läsare information om och problematisering av berättelsernas tillkomst, vilket gör att många frågor förblir obesvarade. Är texterna redigerade? I så fall hur och av vem? Vad betyder det att några texter är översatta från finska? Vilken betydelse har det att flera förf. är/har varit fackligt och/eller politiskt aktiva?

Den information som ges i inledningen om varför berättelserna ser ut som de gör är alltså begränsad. När man gick ut med uppropet i *Metalls* medlemstidning publicerades några stolpar som stöd för skrivandet. Enligt Mårtensson är dessa stolpar: "... kortfattade och följer ett för levnadsminnen vanligt mönster. Det stod var och en fritt att använda denna skrivhjälp men syftet var givetvis att styra materialet till en viss enhetlighet och jämförbarhet" (s. 8). Vad innebär då detta mönster? Handlar det om att skapa en mall för berättandet och vilken inverkan har det i så fall på livshistorierna?

Ibland är det uppenbart att förf. känt sig tvingade att beta av några av de stolpar som angavs i uppropet, vilket bryter av berättandet. En del uppgifter känns påtvingade och tycks inte representera arbetarens egen berättelselust. Vad jag saknar är en diskussion av självbiografin och arbetslivsberättelsen som genre. Detta hade hjälpt läsaren att förstå förekomsten av de motsägelser som inte är ovanliga när det gäller självbiografier och arbetslivsberättelser. Ena stunden berättar man med en nostalgisk och romantisk ton om kamratskap, solidaritet och sammanhållning. I nästa andetag skildras oenighet, ackordskonflikter och ett splittrat kollektiv.

Bo Nilsson, Umeå

Humor och kultur. Ulf Palmenfelt (red.). NIF Publications 34. Nordic Institute of Folklore, Turku 1996. 247 s., ill. ISBN 952-9724-15-2.

Humorns "innersta väsen" har varit återkommande forskningsproblem i ett antal vetenskaper – filosofi, psykologi och psykoanalys, litteratur, estetik, antropologi, biologi – och flera "stora" teorier om skrattet och humorn har skapats. Syftet med denna antologi, skriver Ulf Palmenfelt i sin inledning, är dock inte att konstruera någon ny humorns superteori. Förf. är folklorister, etnologer, religionsvetare, pedagoger och journalister och de nalkas till följd härav ämnet ur skilda synvinklar. Gemensamt för dem är att de bygger sina resonemang om humor i nära anslutning till ett empiriskt material. Den bärande tanken bakom essäerna är att all komik är situationell och de humoristiska yttringarna granskas i sina kulturella sammanhang. Palmenfelt framhåller att kulturforskningen härvidlag kan erbjuda nya möjligheter och vägar i studiet av humor genom detta sitt folkliga, kulturella perspektiv.

Hur har då förf. tagit sig an uppgiften och vilken ny kunskap har erhållits? Jag har valt att koncentrera min presentation till de folkloristiska/etnologiska bidragen, då dessa kan tänkas fånga in det önskade specifika kulturella perspektivet på humor.

Seppo Knuutilas artikel bär titeln "Humorforskningens teori och praktik". Förf. navigerar mellan olika humorteorier och modeller med och utan kompass

(artikeln är minst sagt snårig), vilka han värderar i förhållande till deras användning för folkloristisk forskning. Konflikt och ambivalens för uppkomsten av en humoristisk situation, menar han, är grundläggande och kopplar upplevelsen av humor till emotionella upplevelser. Humor definieras som en hållning eller ett förhållningssätt präglad av kollektiva värden och normer och pekar hän mot den kollektiva mentaliteten eller kulturens etos.

I Knuutilas definition spelar det situationella en underordnad roll, vilket också är fallet i Birgit Hertzberg Johnsen's studie, "Humor i menneskelig samspill". Hertzberg Johnsen framhåller att vi som kulturforskare kan fokusera på social och kulturell variation i humorns yttringsformer, användning och betydelse. Hon ser humorn som ett mycket komplext fenomen knutet till det sociala och där emotionella aspekter ofta är framträdande och använder etniska vitsar som exempel på en humoristisk uttrycksform.

Hertzberg Johnsen sammanfattar att "humoristisk kommunikation" ingår i en identitetsskapande verksamhet som har en tvåsidig effekt: dess ena sida styrker den sociala tillhörigheten, gemenskapen och gruppidentiteten; den andra är dess användning som gränsmarkör mot dem som inte tillhör gruppen. Anledningen till att vi skrattar vet vi ofta inte, men det kan vara åt vitsens formuleringar eller form, för att vitsen ger oss en psykisk avspänning genom att fokusera på tabuerade områden.

Eeva Liisa Kinnunen har tagit sig an temat "Kvinnor i kulturvetenskaplig humorforskning" och ställer frågan om det finns en speciell kvinnlig humor. För att besvara den frågan har hon penetrerat den föga omfattande litteratur om kvinnor och humor som finns och svaret blir inte överraskande motsägelsefullt. De äldre humorforskarna hävdade att kvinnor generellt varken har något sinne för humor eller har en egen humor. Senare tids studier ger en mer nyanserad bild och man menar att kvinnor har en annan slags humor än män och värderar humor annorlunda än män. Kinnunen menar att det är berättigat utifrån en gynocentrisk feministisk synvinkel att studera kvinnor som en särskild grupp avseende humor, vilket hon gör i sin avhandling. Tyvärr lyfter hon inte på förlåten för att visa vad och hur hon studerar den kvinnliga humorn annat än som en följd av den sociala och kulturella omgivningen.

Ulf Palmenfelt bidrar med "Vad är det för skojigt med bönder?", där han analyserar erotiska vitsar i modern tid. Han är dock inte intresserad av de erotiska inslagen utan av vitsarnas stereotypa rollfigurer hämtade från det gamla bondesamhället. Han ser vitsarna som kommentarer till den kraftiga omvandling som det svenska samhället genomgått under loppet av ett par generationer. Humorn blir det vapen med vilket den moderna människan diskuterar folkhemmet, funktionalismen och moderniseringsprocessen men också andra fenomen i samhället som invandring, arbetslöshet och informationsexplosionen. Menar Palmenfelt att vitsarnas erotiska inslag bara är utsmyckning?

Lynn Åkesson diskuterar "Original och obducenter". Hon sammanställer resultat från sin avhandling om original samt från ett pågående forskningsprojekt om döden. Originalen använde humorn som samhällskritik och den blev ett vapen i en överlevnadsstrategi. I berättelserna om originalen var ett perspektiv särskilt uttalat, det handlade om makt och motstånd. Originalen framställdes som ett slags folkliga hjältar som gav uttryck för den samhällskritik som vanliga människor inte vågade uttala. Samtidigt var humorn, slagfärdigheten, också en överlevnadsstrategi, ett medel att värja sig mot marginalisering – att erhålla omgivningens respekt. Obducenterna och de medicinstuderande använde humor som självförsvår, som ett sätt att hantera en svår situation. Genom att skoja med rädslan blev den möjlig att hantera. Ibland tror jag, avrundar Åkesson, att ju räddare man är desto viktigare blir skrattet. Således, humorn har en social funktion för original i kampen mot samhället och en psykologisk för medicinare vid obduktionsbordet.

"Hva' griner de a'?", vad är det som lockar fram skratt, frågar Carsten Bregenhøj. Han lyfter fram kontextens betydelse för framkallande av skratt. Det empiriska material han analyserar i sitt bidrag är julens maskeringsupptåg och han utgår från sin doktorsavhandling i ämnet. Bregenhøj ser upptågen som en ritual, strukturerade av inkongruens och dissonans, som utlöser spänningar i form av skratt hos människorna.

Michèle Simonsens bidrag "Icke-verbal humor i urbana miljöer" analyserar det som på danska kallas "polterabend" – på svenska möhippa resp. svensex – dvs. enkönade fester för bruden resp. brudgummen kort före bröllopet. Denna fest brukar beskrivas som en

övergångsrit, men Simonsen undrar hur den blivit allt viktigare i dagens samhälle där äktenskapet spelat ut sin stora roll som statusförändring. Hon kommer fram till att polterabend framför allt kan ses som ett försök att återerövra det offentliga rummet, det kollektiva rummet som i de moderna industrisamhällena krympt alltmer. Genom att förvandla ett kommande bröllop till en karneval tycks den vilja göra en privat fest till ett kollektivt evenemang. De förbipasserande som egentligen är utomstående görs härmed till del av innegruppen. De förbipasserande vet aldrig riktigt hur hon eller han skall uppfatta situationen – skall de skratta åt den utklädda protagonisten eller är det de själva som utsätts för löje. Simonsen menar att skrattet bottnar i att två eller flera oförenliga referenssystem aktualiseras på samma gång och anknyter till Bourdieu. Det som gör polterabend till ett känsligt ämne, framhåller Simonsen, är att den öppet demonstrerar hur relativa begrepp smak och underhållning är.

Simonsens bidrag till antologin är utan tvekan det intressantaste och mest läsvärda. Det är stringent, med genomtänkt analys, och hon har frigjort sig från de ”stora” humorteorierna på ett välgörande sätt. Hon har också frigjort sig från folkloristikens ”traditionella” tänkande i termer av folklorens sociala och psykologiska funktion och talar om betydelse kopplade till framförandet, till det situationella.

Vad jag framför allt saknar i de (flesta) andra bidragen är just en reflekterande hållning till de *egna* teoretiska grundantagandena och metoderna – inte bara till den tidigare humorforskningens teorier och metoder. Denna brist är dessvärre inte något unikt för denna bok. Ulf Palmfelt sammanfattar (ironiskt?) i sin inledning den folkloristiska forskningen på följande träffande sätt: Den traditionella folkloristiska arbetsmetoden är att förutsättningslöst utan färdiga hypoteser eller frågeställningar gräva in sig i ett empiriskt material, finna de konkreta problemställningar det rymmer samt analysera dessa med eklektiskt bruk av egna och grannvetenskapens verktyg!?

Inger Lövkrona, Lund

Bodil Nildin-Wall, Jan-Inge Wall: *Det ropades i skymningen... Vidskepelse och trolldomstro på Gotland*. Skrifter utgivna av Språk- och Folkminnesinstitutet. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg 3. Uppsala 1996. 259 s., ill. ISBN 91-85740-07-1.

Detta är den andra boken baserad på gotländska domstolsprotokoll och annat arkivmaterial som Jan-Inge Wall publicerar, denna gång tillsammans med Bodil Nildin-Wall. Den förra hette ”Hon var en gång tagen under jorden...” och utkom 1989. Samtidigt som den redovisade några dittills okända gotländska trolldomsprocesser från början av 1700-talet, gav den exempel på den tidens levande trosföreställningar om häxeri, folkmedicin och övernaturliga väsen. Den nu aktuella boken vidgar och fördjupar perspektivet med ytterligare exempel på folkdikt och folkstro från 1600- och 1700-talens Gotland.

De två förf. låter sin framställning begränsas tidsmässigt av svenskarnas övertagande av Gotland 1645 och freden i det stora nordiska kriget 1721. Ur gotländsk synvinkel ligger alltså förf. material i intervallet mellan Hans Nielsson Strelows *Gotländska krönika* (1633) och Linnés gotländska resa (1741). På det nationella planet länkar detta material samman Johannes Buréus Sumlen från första hälften av 1600-talet och Antikvitetsrannsakingarna 1667 med 1800-talets stora insamlingar. Det handlar om ett tidsskede gott och väl ett eller två århundraden före folkminnesarkivens äldsta anteckningar.

De två här omtalade böckerna kan bilda underlag för diakrona analyser av hur olika trosföreställningar eller berättelsekomplex utvecklats. I sina huvuddrag motsvarar naturligtvis det folkloristiska materialet i de två böckerna vad man idag kan återfinna i våra traditionsarkiv. Samtidigt slås man av mångfalden och variationsrikedomen. Förf. förklarar detta själva med att deras material är hämtat från en tid när traditionen fortfarande var levande och därmed föränderlig (s. 217 f.). Detta är säkert korrekt. Med två aktuella doktorsavhandlingar i bakhuvudet kan man lägga till ytterligare en faktor. Både Agneta Lilja (*Föreställningen om den ideala uppteckningen*, Uppsala 1996) och Bo G. Nilsson (*Folkhemmets arbetarminnen*, Stockholm 1996) har visat